

HET KONINKRIJK OP DE BERG

Een theologische lezing van de Bergrede

MATTHEÜS 5 – 7

Ds. Pieter van den Berg

Het Koninkrijk op de Berg
Een theologische lezing van de Bergrede (Mattheüs 5–7)

Ds. Pieter van den Berg
ISBN 9789465549897

Herziene en uitgebreide versie, oktober 2026

De Bijbelteksten van Mattheüs 5–7 zijn in dit boek in een eigen,
nauw bij het Grieks aansluitende vertaling weergegeven.
Overige Schriftplaatsen worden geparafraseerd of kort aangehaald.

© 2026 Ds. Pieter van den Berg. Alle rechten voorbehouden.

Toen Hij de menigten zag, ging Hij de berg op;
en toen Hij was gaan zitten, kwamen zijn leerlingen bij Hem.
Hij opende zijn mond en onderwees hen.

MATTHEÜS 5:1–2

Inhoud

Voorwoord 5
De berg, de menigte en de Meester 7
Zalig zijn zij 13
Zout der aarde, licht der wereld 23
Niet om te ontbinden, maar om te vervullen 29
Maar Ik zeg jullie (I) 37
Maar Ik zeg jullie (II) 45
De Vader die in het verborgene ziet 53
Onze Vader 59
Zoek eerst het Koninkrijk 69
De balk, de parels en de gulden regel 77
Het huis op de rots 83
Een rabbi uit Nazaret 91
Twintig eeuwen Bergrede 97
Genade die navolging wordt 107
De Bergrede 113
Vragen voor bezinning en gesprek 121
Geselecteerde literatuur 125

(Werk de inhoudsopgave bij via rechtsklik → Veld bijwerken.)

Voorwoord

ER ZIJN TEKSTEN die men leest, en er zijn teksten die de lezer lezen. De Bergrede behoort tot de tweede soort. Wie Mattheüs 5 tot en met 7 openslaat in de verwachting een ethisch handboek aan te treffen, een verzameling verheven leefregels die men kan bewonderen en vervolgens weer kan wegleggen, merkt al snel dat deze woorden zich niet laten wegleggen. Ze volgen de lezer naar huis. Ze staan naast hem wanneer hij boos wordt op zijn broeder, wanneer hij zijn geld telt, wanneer hij bidt met een half oog op het oordeel van anderen, wanneer hij 's nachts wakker ligt van de zorg om morgen.

Dit boek is geschreven vanuit de overtuiging dat de Bergrede niet in de eerste plaats een programma is, maar een portret. Het is het portret van een Koninkrijk dat in Jezus van Nazaret de wereld is binnengekomen, en van de mensen die door dat Koninkrijk worden gevormd. Zo gelezen is de Bergrede geen last die op de schouders van zwakke mensen wordt gelegd, maar een uitnodiging tot een leven dat al begonnen is: het leven van kinderen van de Vader in de hemel. Dat neemt de scherpte van de woorden niet weg. Integendeel, het maakt die scherpte pas verstaanbaar. Wie gegrepen is door de genade, ontdekt dat de genade hem niet met rust laat.

De opzet van het boek is eenvoudig. Na een inleidend hoofdstuk over de plaats van de Bergrede in het evangelie naar Mattheüs volgen we de tekst van vers tot vers, van de zaligsprekingen aan het begin tot het huis op de rots aan het einde. Elk hoofdstuk opent met de betreffende verzen in een eigen vertaling, die zo dicht mogelijk bij het Griekse origineel blijft en waar nodig in de lopende tekst wordt toegelicht. Daarna volgen exegese, bijbels-theologische verbanden en theologische bezinning. Daarna staat een hoofdstuk stil bij de joodse wortels

van de Bergrede, die in de christelijke uitleg te vaak zijn vergeten. Een volgend hoofdstuk schetst hoe de kerk door de eeuwen heen met deze woorden heeft geworsteld: van Augustinus tot Luther, van de dopers tot Tolstoj, van Bonhoeffer tot Martin Luther King, met aandacht voor de Nederlandse stemmen in dat gesprek. Het slothoofdstuk brengt de draden samen in een theologische synthese over genade en navolging. Twee bijlagen sluiten het boek af: de volledige tekst van de Bergrede in doorlopende vertaling, en vragen voor bezinning en gesprek, voor wie het boek met anderen wil lezen.

Het boek is bedoeld voor predikanten en theologen, maar evenzeer voor de belangstellende lezer die geen Grieks kent en geen vakliteratuur bij de hand heeft. Technische discussies zijn zoveel mogelijk naar de voetnoten verwezen. Wie ze overslaat, mist niets wezenlijks; wie ze leest, vindt er de wegwijzers naar verdere studie.

Een woord van verantwoording. Over de Bergrede is meer geschreven dan over vrijwel elke andere bijbeltekst van vergelijkbare omvang. Dit boek pretendeert niet die hele berg aan literatuur te overzien, laat staan te overtreffen. Het wil de lezer helpen de tekst zelf opnieuw te horen, met de stem van de Meester die op de berg ging zitten en zijn mond opende. Als dat gelukt is, heeft het boek zijn doel bereikt.

HOOFDSTUK 1

De berg, de menigte en de Meester

Inleiding op de Bergrede

MATTHEÜS 4:23–5:2

23 *En Jezus trok rond in heel Galilea; Hij onderwees in hun synagogen, verkondigde het evangelie van het Koninkrijk en genas iedere ziekte en iedere kwaal onder het volk.* 24 *Het gerucht over Hem ging uit naar heel Syrië, en men bracht alle zieken bij Hem, die door allerlei ziekten en pijnen gekweld werden, bezetenen, maanzieken en verlamden, en Hij genas hen.* 25 *Grote menigten volgden Hem, uit Galilea en de Dekapolis, uit Jeruzalem en Judea en van de overkant van de Jordaan.*

1 *Toen Hij de menigten zag, ging Hij de berg op; en toen Hij was gaan zitten, kwamen zijn leerlingen bij Hem.* 2 *Hij opende zijn mond en onderwees hen, zeggende:*

Een rede met een omlijsting

DE BERGREDE HANGT niet in de lucht. Ze is geen losse verzameling uitspraken die toevallig tussen twee verhalen terecht is gekomen, maar een zorgvuldig gecomponeerd onderdeel van een zorgvuldig gecomponeerd evangelie. Wie haar wil verstaan, moet eerst kijken naar de lijst waarin Mattheüs haar heeft gevat.

Die lijst is opvallend symmetrisch. Vlak voor de Bergrede vat Mattheüs het optreden van Jezus samen in één zin: Hij onderwees, Hij verkondigde het evangelie van het Koninkrijk, en Hij genas iedere ziekte en iedere kwaal (4:23). Vrijwel dezelfde zin keert terug in 9:35. Tussen die twee summaria staan twee grote blokken: eerst het woord van Jezus (hoofdstuk 5 tot 7), dan zijn daden, in

een reeks van tien wonderverhalen (hoofdstuk 8 en 9). De messias van het woord en de messias van de daad, zo heeft men deze compositie wel genoemd.[1] Het is belangrijk dit te zien, want het betekent dat de eisen van de Bergrede niet los staan van de genezende, reddende macht van Jezus. Hij die zegt: 'Wees volmaakt,' is dezelfde die de melaatse aanraakt en de storm tot zwijgen brengt.

Bovendien gaat er iets aan vooraf. Voordat Jezus op de berg een woord spreekt, heeft hij al geroepen: 'Kom achter Mij aan' (4:19). Petrus en Andreas, Jakobus en Johannes hebben hun netten en hun vader al achtergelaten. De volgorde is theologisch beslissend. Eerst komt de roeping, dan het onderricht. Eerst de genade die mensen in beweging zet, dan het woord dat hun weg beschrijft. De Bergrede is niet de toegangsprijs tot het Koninkrijk, maar de grondwet voor wie er al door gegrepen is.

De berg

'HIJ GING DE berg op.' Mattheüs noemt geen naam. De traditie heeft later een heuvel bij het meer van Galilea aangewezen, waar nu een kerk van de Zaligsprekingen staat, maar de evangelist is aan topografie niet geïnteresseerd. Het lidwoord is veelzeggend: niet 'een berg', maar 'de berg'. Voor een lezer die in de Schriften van Israël thuis is, roept dat onmiddellijk een andere berg op: de Sinaï, waar Mozes opklom om het woord van God te ontvangen.

Die associatie is geen toeval. Mattheüs heeft het verhaal van Jezus' jeugd met opvallend veel Mozes-motieven verteld. Een koning laat jongetjes doden en het kind ontkomt ternauwernood. De familie vlucht naar Egypte en wordt van daaruit teruggeroepen: 'Uit Egypte heb Ik mijn Zoon geroepen' (2:15, met een citaat uit Hosea 11:1). Jezus gaat door het water van de Jordaan en wordt veertig dagen in de woestijn op de proef gesteld, zoals Israël veertig jaar in de woestijn werd beproefd. En nu gaat Hij een berg op om het volk te onderwijzen.

Toch is de vergelijking met Mozes even veelzeggend in wat ze níet zegt. Mozes klom de berg op om te ontvangen; Jezus gaat zitten om te geven. Mozes sprak: 'Zo zegt de HEER'; Jezus zegt: 'Maar Ik zeg u.' Mozes stond als bemiddelaar tussen God en het volk; Jezus spreekt met een gezag dat de menigte

[1]De typering 'Messias des Wortes' en 'Messias der Tat' is bekend geworden door Julius Schniewind en wordt in de latere Mattheüsliteratuur, onder meer bij Ulrich Luz, breed overgenomen.

aan het einde verbijsterd doet staan, 'want Hij onderwees hen als iemand die gezag heeft, en niet als hun schriftgeleerden' (7:29). De Bergrede is daarom niet eenvoudig een nieuwe wet van een nieuwe Mozes. Ze is de stem van Hem in wie de God van de Sinaï zelf zijn volk komt opzoeken, Immanuël, God met ons (1:23).

Ook het zitten verdient een woord. In de antieke wereld was zitten de houding van de leraar. De rabbijn zat, de leerlingen zaten aan zijn voeten. Mattheüs schildert Jezus hier dus als de leraar bij uitstek, en later in zijn evangelie zal Hij uitdrukkelijk zeggen: 'Eén is uw Meester' (23:8). Wie de Bergrede leest, zit aan de voeten van die Meester.

Leerlingen en menigten

AAN WIE IS de Bergrede gericht? De tekst geeft een dubbel antwoord, en die dubbelheid is belangrijk. Jezus ziet de menigten en gaat de berg op; zijn leerlingen komen bij Hem en Hij onderwijst hen. Aan het einde zijn het echter de menigten die verbaasd zijn over zijn onderricht (7:28). Er zijn dus twee kringen: een binnenste kring van leerlingen die dichtbij komen, en een buitenste kring van mensen die meeluisteren.

Dat beeld is leerzaam. De Bergrede is in de eerste plaats onderricht voor de gemeente van Jezus, voor hen die al geroepen zijn en Hem al volgen. Ze is geen algemene moraal die zonder meer aan de samenleving als geheel kan worden opgelegd. Maar ze is evenmin een geheime leer voor ingewijden. De menigte luistert mee, en de bedoeling is kennelijk dat wie meeluistert, aangetrokken wordt om dichterbij te komen. De kerk leeft haar leven voor het oog van de wereld, en juist zo wordt ze 'licht der wereld' (5:14).

De Duitse katholieke exegeet Gerhard Lohfink heeft deze structuur treffend uitgewerkt in zijn boek *Wem gilt die Bergpredigt?* Hij betoogt dat de Bergrede noch de individuele ziel, noch de staat als eerste adres heeft, maar het volk van God: het Israël dat Jezus rondom zich verzamelt en dat in zijn manier van samenleven iets laat zien van Gods nieuwe wereld.[2] Die gedachte zal ons in dit boek vaker bezighouden.

---

[2]Gerhard Lohfink, *Wem gilt die Bergpredigt? Beiträge zu einer christlichen Ethik* (Freiburg: Herder, 1988).

De bouw van de rede

WIE DE BERGREDE aandachtig leest, ontdekt dat ze zorgvuldig is opgebouwd. De Zwitserse nieuwtestamenticus Ulrich Luz heeft in zijn grote Mattheüscommentaar een ringvormige structuur voorgesteld die sindsdien veel navolging heeft gevonden.[3] De rede wordt omlijst door een inleiding en een slot die in omvang ongeveer gelijk zijn: de zaligsprekingen met de woorden over zout en licht (5:3–16) aan het begin, de waarschuwingen over de twee wegen en het huis op de rots (7:13–27) aan het einde. Daarbinnen ligt een tweede omlijsting, gevormd door twee verzen die beide spreken over 'de wet en de profeten': 5:17, waar Jezus zegt dat Hij niet gekomen is om die te ontbinden, en 7:12, de gulden regel, die besluit met de woorden 'want dit is de wet en de profeten'.

Binnen die tweede omlijsting staan drie grote blokken. Het eerste blok (5:21–48) bevat de zes zogenaamde antithesen, waarin Jezus de gerechtigheid van het Koninkrijk tegenover de uitleg van de oude geboden plaatst. Het derde blok (6:19–7:11) handelt over bezit, zorg, oordelen en gebed. En in het midden, als hart van het geheel, staat het blok over de verborgen gerechtigheid van aalmoes, gebed en vasten (6:1–18). In het centrum daarvan staat op zijn beurt het Onze Vader.

Men hoeft deze structuur niet in elk detail over te nemen om de theologische strekking ervan te zien. Het hart van de Bergrede is geen gebod, maar een gebed. In het midden van de meest veeleisende rede die ooit is gehouden, staat de leerling niet als prestatieleverancier, maar als kind dat 'Vader' zegt en om brood en vergeving vraagt. Wie dat uit het oog verliest, leest de hele Bergrede verkeerd.

Mattheüs en Lucas

EEN DEEL VAN het materiaal van de Bergrede komt ook voor in het evangelie naar Lucas, in de zogenaamde Veldrede (Lucas 6:20–49). Ook die begint met zaligsprekingen en eindigt met het beeld van het huis dat op de rots gebouwd is. Lucas geeft echter slechts vier zaligsprekingen, aangevuld met vier

[3]Ulrich Luz, *Das Evangelium nach Matthäus. 1. Teilband: Mt 1–7*, Evangelisch-Katholischer Kommentar zum Neuen Testament I/1 (Zürich/Neukirchen-Vluyn, 1985; latere herziene drukken).

weeroepen, en zijn formulering is concreter: 'Zalig jullie armen' in plaats van 'zalig de armen van geest'. Andere delen van wat bij Mattheüs in de Bergrede staat, vinden we bij Lucas verspreid over zijn evangelie, zoals het Onze Vader in 11:2–4 en de woorden over de zorg in 12:22–31.

De meeste exegeten nemen aan dat beide evangelisten hier putten uit een gemeenschappelijke bron of traditie, en dat Mattheüs het materiaal, zoals hij dat vaker doet, tot een grote samenhangende rede heeft gecomponeerd. Dat hoeft de lezer niet te verontrusten. Ook een rede die door de evangelist is geordend, geeft betrouwbaar weer wat Jezus heeft geleerd. Het betekent wel dat we de Bergrede moeten lezen als een bewust gevormd geheel, waarin de volgorde en de samenhang van de delen zelf betekenis dragen.

Bovendien maakt de Bergrede deel uit van een groter patroon. Mattheüs heeft het onderricht van Jezus samengebracht in vijf grote redevoeringen: de Bergrede (5–7), de zendingsrede (10), de gelijkenisrede (13), de gemeenterede (18) en de rede over de laatste dingen (23–25). Elk van die redes eindigt met vrijwel dezelfde formule: 'En het gebeurde, toen Jezus deze woorden voleindigd had…' (7:28; 11:1; 13:53; 19:1; 26:1). Velen hebben in die vijf redes een bewuste echo gezien van de vijf boeken van Mozes. Of dat de bedoeling van de evangelist was, is onzeker; dat Mattheüs Jezus presenteert als de gezaghebbende uitlegger en vervuller van de Thora, is buiten kijf.

Hoe moet men de Bergrede lezen?

DE GROOTSTE VRAAG bij de Bergrede is niet wat er staat. Op het eerste gezicht is de taal helder, bijna eenvoudig. De vraag is hoe het gemeend is. Moet men het letterlijk nemen dat wie toornig is op zijn broeder het oordeel verdient? Dat men nooit mag zweren? Dat men de andere wang moet toekeren en geen zorgen mag hebben voor de dag van morgen?

Op die vraag zijn door de eeuwen heen zeer uiteenlopende antwoorden gegeven. Sommigen meenden dat de Bergrede alleen geldt voor een geestelijke elite van monniken en religieuzen. Anderen zagen haar als een spiegel die ons onze onmacht laat zien en ons zo naar Christus drijft. Weer anderen beschouwden haar als een noodethiek voor de korte tijd tot het spoedig verwachte einde, of juist als een concreet programma voor een vreedzame

wereldorde. In hoofdstuk 13 van dit boek zullen we deze lijnen uitvoeriger nagaan, nadat we in hoofdstuk 12 hebben stilgestaan bij de joodse wortels van de Bergrede.

Hier volstaat het om drie leesregels te formuleren die in het vervolg richting zullen geven.

De eerste is dat de Bergrede gelezen moet worden in het licht van het Koninkrijk. Jezus verkondigt: 'Bekeer u, want het Koninkrijk der hemelen is nabijgekomen' (4:17). De Bergrede beschrijft hoe het leven eruitziet wanneer God koning is. Ze spreekt niet over wat mensen uit zichzelf kunnen, maar over wat er gebeurt wanneer Gods heerschappij een mensenleven binnenkomt. Daarom begint ze met zaligsprekingen en niet met geboden.

De tweede leesregel is dat de Bergrede gelezen moet worden in het licht van de persoon die haar uitspreekt. Het 'Ik' van 'Maar Ik zeg u' is geen bijzaak. Wie de Bergrede losmaakt van Jezus, houdt een ethiek over die even bewonderenswaardig als onuitvoerbaar is. Wie haar leest als het woord van de Gekruisigde en Opgestane, die zelf de weg is gegaan van zachtmoedigheid, vijandsliefde en gehoorzaamheid tot het einde, ontdekt dat ze een weg beschrijft die Hij eerst zelf heeft gebaand.

De derde leesregel is dat de Bergrede gelezen moet worden als woord dat gedaan wil worden. Het slot is daarover onverbiddelijk: wie deze woorden hoort en ze niet doet, bouwt op zand (7:26). Elke uitleg die de scherpte van de Bergrede zo afvlakt dat ze ons niet meer raakt, heeft daarmee haar eigen veroordeling uitgesproken. De Bergrede wil geen bewondering, maar gehoorzaamheid. Of zoals Dietrich Bonhoeffer het later zou zeggen: alleen wie gelooft is gehoorzaam, en alleen wie gehoorzaam is gelooft.[4]

Met die drie leesregels in de hand gaan we nu de berg op.

[4]Dietrich Bonhoeffer, *Nachfolge* (München: Kaiser, 1937), hoofdstuk 1. In het Nederlands verschenen als *Navolging*.

HOOFDSTUK 2

Zalig zijn zij

De zaligsprekingen (Mattheüs 5:3–12)

MATTHEÜS 5:3–12

3 *Zalig de armen van geest, want van hen is het Koninkrijk der hemelen.*
4 *Zalig die treuren, want zij zullen getroost worden.*
5 *Zalig de zachtmoedigen, want zij zullen de aarde beërven.*
6 *Zalig die hongeren en dorsten naar de gerechtigheid, want zij zullen verzadigd worden.*
7 *Zalig de barmhartigen, want hun zal barmhartigheid geschieden.*
8 *Zalig de reinen van hart, want zij zullen God zien.*
9 *Zalig de vredestichters, want zij zullen kinderen van God genoemd worden.*
10 *Zalig die vervolgd worden omwille van de gerechtigheid, want van hen is het Koninkrijk der hemelen.*
11 *Zalig zijn jullie wanneer men jullie beschimpt en vervolgt en liegend allerlei kwaad tegen jullie spreekt omwille van Mij.* 12 *Verheug je en jubel, want jullie loon is groot in de hemelen; want zo hebben zij de profeten vervolgd die vóór jullie waren.*

Het eerste woord

HET EERSTE WOORD dat Jezus op de berg spreekt, is geen gebod. Het is een felicitatie. *Makarioi*, 'zalig', 'gelukkig', 'welgeluksalig', zoals oudere vertalingen soms zeiden. Voordat er één eis wordt gesteld, wordt er een werkelijkheid uitgeroepen. Dat is de grammatica van het evangelie: de indicatief gaat aan de imperatief vooraf, het geschenk aan de opdracht.